

Ag9342

САМОСВѢТА

АНТИ КРУШЕЛЬНИКОВИ
НОВІСТЬ
ІВАНА ФРАНСА
УБОГІ CONSTRICTOR

V.N. KARAZNE KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY

ВИДАВНИЦТВО „САМООСВІТА“

Ч.

1

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

ПОВІСТЬ ІВАНА ФРАНКА
„ВОА CONSTRICTOR“

КРИТИЧНИЙ НАРИС

А99342

ЛЬВІВ 1928

НАКЛАД Д-РА СВЯТОСЛАВА КРУШЕЛЬНИЦЬКОГО

A99342 Крушельницький
Повість Івана
Франка „Воа констриктор“
1973

Вінету рисував
ІВАН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ.

ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІЯН У ЖОВКВІ — 1928.

I.

Повість «Boa Constrictor» являється в поетичній творчості Івана Франка одним з видніших його творів. Автор займається цією повістю двічі в житті. Вперше друкує він її в 1878 р. як двадцятьдволітній юнак у «Громадському Друзі» (перше книжкове видання появилось в 1884 р. в бібліотеці „Зорі“ — накладом редакції „Зорі“). Майже в тридцять років після того вертає поет знову до тієї повісти й видає її в „новому, переробленому виданні“ накладом „Українсько-руської Видавничої Спілки“ в 1907 році.

Сюжетом до тієї повісти послужили Франкові відносини в галицькому нафтовому басейні — в Бориславі. Два українські письменники — Іван Франко й Степан Ковалів — заслужилися в нашому письменстві тим, що в мистецьких своїх творах увіковічили життя на цьому шматку української землі, що на нього, як на нафтовий терен, як на джерело світової продукції нафти, звернені в останній частині XIX. в. і головню в XX. віці очі всього промислового й військового європейського світа.

Бориславська нафта — це продукт, за який ішли в світовій війні найзавзятіші змагання (наступ російської армії на Галичину — по Горлиці; німецький прорив під Горлицями і відпертя російської армії — майже до східних границь Галичини, — за який після війни йшли найзавзятіші політичні торги. Це про-

дукт — один з найбагатіших на українській землі, — на жаль, не в українських він руках і через нього й ціла територія нафтового басейну стає тим ласим куском, за який б'ються сусіди й який опиняється в руках тієї групи, що після світової війни, в хвилі вирішування найважливіших політично-державних питань, має найбільшу силу й голос: Франції й через неї Польщі.

Обидва українські письменники, що їх життя й праця припадає на час після перших початків нафтової гарячки, зберігли для майбутніх поколінь опис українського характеру Тустанович і Борислава, — того Борислава, що сьогодні всім є, тільки не українським містом, що з нього пливе нафта на весь світ, тільки не для творчої праці української нації, — Борислава, що кидає на світовий ринок щодня мільйони багатства, тільки українська нація не має з того ні найменшої частинки на свої економічні й культурні потреби.

II.

В своїй повісті «Boa Constrictor» присвячує Франко тому українському ще Бориславові кілька картинок: „Бідне, підгірське, звичайне село розстелилося невеличкими купками будинків на підніжжю Діла понад потоком.“ „Земля була якась не така, як звичайно. Якийсь дивний сопух виходив з неї, особливо теплими вечорами. Весною, коли розтаяли сніги і змякла глина, чути було виразно якісь рухи в землі, щось немов тихий віддих, немов пульсування гарячої кроки в глибоких невидних жилах.“ „Гидка чорна, вонюча ропа випалювала людські сіножати.“ „Селяне не

знали, звідки береться ропа: одні говорили, що то предковічні гнілі трупи, інші здвигали плечима й казали, що „земля потиться“ тай годі.“ Казали: „Усюди де прокопається трохи глибше, добувається та проклята ропа! А як не вона, то її сопух. Просмердів нам ціле наше життя. Десь Бог не мав як покарати людей, та отакою нуждою. Ані одної криниці в селі не можна викопати. А іноді вибереш яму на бульбу, закопlesh, — усю зиму сухо, а на весну розібеш копець, а вся бульба плаває в ропі, як пироги в сметані. Особливо в долішній частині села клопіт з тою ропою. І де вона є, там ані збіжжя не вдається, ані паша ні до чого — ні трави тої худоба не пасе, ні сіна ані соломи не хоче. Нещастя наше тай годі!“

Ропа випалює селянам поля й сіножати і стає їх прокляттям. Селяне не знають, як забезпечуватися перед втратою. І рівночасно на їх сіножатах зароджується перший початок нафтового промислу т. зв. либаський промисел, який ще до часу хемічного розслідування цієї ропи дає гарний прибуток усяким зайдам, що либають ропу (збирають її поверх води кінським хвостом і зсувають рукою до коновок), носять її в коновках до Дрогобича і там продають купцям, які переварюють її на мазь до возів.

Як у перших починах появи ропи українське селянство — власник цієї заропленої землі — стає безрадне й проклинає свою долю, так само безрадне воно в перших початках нафтової гарячки, безсиле воно проти жидівської спекуляції й проти завойовницького походу капіталу, спершу краєвого — жидівського, потім і закордонного, який іде на завоюван-

ня нафтових теренів і викидає із цієї землі непорадних власників.

Майже вся частина поетичної творчости Ковалева, звязаної з нафтовими теренами, — це один кривавий малюнок безнадійного змагання українського населення цих земель з наступаючим ворогом, який викидає його із прадідної землі.

У Франка теж знаходимо чимало картин тієї боротьби автохтонного населення за задержання себе при житті. Його „Бориславські оповідання“ („Ріпник“, „Навернений грішник“, „Яць Зелепуга“, „Полуйка“, „Вівчар“), — його повість „Борислав сміється“, — це мистецькі картини цього змагання на життя і смерть викиданого із прадідної землі селянства, яке перетворюється в копальняне робітництво й нидіє в міру того, як набирається сили й уперед іде переможній капітал. Змальовані ще в творах Франка картини, як придавлене гнітом спекулянтів робітництво намагає боротися й падає в нерівній боротьбі, тим більш, що викидає його згодом із цього рідного терену праці й заробітку, — чужий мазурський робітник.

Повість »Boa Constrictor« — (в останній редакції) — відбігає своїм характером від інших творів Франка, списаних на тлі життя околиць нафтового промислу. Не так цікавить поета в цій повісті доля українського селянства й робітництва, — якому він тут і там присвячує самі тільки шматочки своєї уваги; — він виводить перед очі читача постать одного з перших бориславських нафтових спекулянтів-промисловців малює нам народини постаті нафтового бориславського капіталіста.

Головною постаттю цієї повісти є Герман Гольдкремер; він цей »Boa Constrictor« — для свого оточення, він жстокий, безоглядний спекулянт і потім великий нафтовий промисловець, що йде пробоєм до своєї ціли, пожираючи на всі боки все, що стає йому поперек шляху.

І хоч він є активним, діяльним „змієм-удавом“ для оточення — селян, робітників і інших дрібних промисловців — своїх суперників спекулянтів і капіталістів, — сам рівночасно стає жертвою іншого, могутнішого за нього „змія-удава.“ Над ним (як і над усіма його товаришами спекулянтами-промисловцями) завис другий сильніший »Boa Constrictor«, який обвився довкола його організму й спонукує його до інтензивної діяльності з тією метою, щоб зробити його трагічною постаттю своєї переваги. Над Германом Гольдкремером і тов. завис з усіма наслідками фаталізму світовий »Boa Constrictor« — світовий капіталізм.

Оцей капіталізм, — оцей мотор, що порушує ціле бориславське пекло, — оце основний герой Франкової повісти. Герман Гольдкремер, — це тільки його жертва й рівночасно в повісти символ тієї захованої сили, того ділаючого в нафтовому промислі чинника — світового капіталізму.

Як символ капіталізму Герман Гольдкремер являється нам діяльною постаттю; як жертва капіталістичного „змія-удава“ він усею працею свого життя, відколи став на службу капіталізові, вється скручуваний могутніми пругами того капіталістичного змія.

Оцю подвійну роль героя Франкової повісти мусимо мати на увазі при розгляді повісти »Boa Constrictor« як мистецького твору.

III.

Постать Германа Гольдкремера змальовує Франко у всю ширину — продовж усього його життя, від дитячих літ до трагічної смерти на боевому становищі. Малюнок виходить не рівномірний. Дитячі й юнацькі літа і перші роки чоловічого його починання змальовані ретроспективно, в характері спогаду, — у форму дієвої акції прибрані останні його літа — нафтового діяча-капіталіста.

Перша частина Германового життя — це обемистий, подекуди дуже навіть основний малюнок не так його життя, як радше життя жидівської нації на нашій землі. Життєві події Германа Гольдкремера вводить поет на тлі реалістичного малюнка середовища, в якому доводиться жити й працювати Германові, вплітаючи їх у життя того середовища. Дістаємо таким способом із цього мистецького твору вгляд у життя широких шарів жидівського громадянства, того невмірущого, може найбільш діяльного й підприємчивого чинника в галицькому житті. (Німець, що перший починає копати нафту в Бориславі, каже: „Dumme Polen von Galizien! Мають тут такі скарби в землі й ані пальцем не кивнуть, щоб використувати їх. „Preussen müssen kommen, щоб їх навчити!“ — „Die Juden könnens auch!“ — усміхаючися, докинув Герш. — Розуміється, коли той Німець згадує про Поляків, то треба брати під увагу, що Українці тоді стогнали ще в панщизняному ярмі — або тільки-що визволилися з нього. Відповідальність за господарку на українській землі в тому часі падала на польських поміщиків. Але це зовсім не ослаблює закиду інертності і в український бік, коли ми до-

пустили до того, щоб усі багатства нашої землі опинилися в чужих руках).

І так з дитячими літами Германа Гольдкремера звязана картина жидівського Гетта на Ланах у Дрогобичі, — жидівської вулиці чи дільниці пересічного галицького міста, де життя пливе цим жидівським низам, головно жіноті й дівторі, (бо чоловіки у погоні за інтересами цілий тиждень поза домом) — серед болота, гною, лінощів, розпусти, вічної гризні... Описавши пером поета-натураліста це жидівське Гетто, поет каже: „Таке було життя будущего міліонера Германа Гольдкремера аж до десятого року.“

Перо Франка, задивленого в Золя, не задовольнилося малюнком життя родини, зглядно матери Германа, — поет покористовується шалінням холери в 1831 році, щоб ще більш досадно змалювати чорну долю жидівської вулиці підчас моровиці.

Опис хвороби, смерті окремих людей, опис вимирання міста, вивоження десятків домовин на драбинястих возах — оце картини, що їх поет каже забрати молодому Гершові в душі на все життя з дрогобицького смітника, на якому він світ побачив і на якому минула йому перша його молодість.

Опис жидівського передмістя підчас холери був тільки гармонійним завершенням малюнку постаті матери Герша, що „бувало цілими днями сидить під хатою з панчохою та клубком у руках, та репетує хриплим голосом усяку погань, аби перекричати котру-будь із своїх сусідок, котрій нині прийшла охота з нею зчепитися.“ Або: „Нераз вона довго гналася за деяким Жидиком, що допик їй яким острим словом, — чалапкала по баюрі розхрістана, задихана,

охрипла, посиніла з лютости, а допавши бідного бахура, хапала за волосся і бухала без милосердя між плечі, доки дитинище не впало на землю."

Чи треба ще більш відслонювати малюнок Гершової матери, змальований Франком, щоб усвідомити собі дитяче життя галицького мільонера? І хто з нас не бачив на власні очі тієї матери мільонера або конокрада, залежно від того, куди доля поведе його в житті?

Герша понесла доля з холеричного шпиталю на вулицю і звідси кидає його в руки шмятяря-мінйїла Іцка, в якого товаристві Герш проводить кілька років на лоні сільської природи, любить подихами тієї чарівної української природи, побирає від Іцка перші початки крамарства гешефту і то „гешефту“, який сам не приходить до рук, але який треба собі здобути.

Це перша спроба Герша йти пробом крізь життя.

Автор малює вельми симпатично постать мінйїла Іцка, людини, яка в-одно в руху, в-одно в праці, вдовольняється малим заробітком, а між одним і другим селом трясеться на возі, мурликаючи під носом протяжну пісеньку: »Finsterer Balguteh!« Найбільш симпатичним рисом у нього являється це, як він пригортає до себе сироту Герша і дає йому практичні лекції життя із свого фаху.

Та доля не дає змоги Гершові заспокоїтися цим тихим, мирним життям. Веде його після смерти Іцка на нафтяні терени, на „либацьку“ працю.

І знову кілька картин із життя Жидів-либаків. Бродять цілими днями по мочарах, „либають“ ропу

й вдовольняються своїм нужденним заробітком. І Герш міг був знайти при цій праці заспокоєння своїх життєвих потреб. Однак він, „либаючи та слідячи за хвилюванням барвистих перстенів на воді, мріями літав далеко, але все в однім напрямі, туди, до золотого краю багатства, достатку, туди, де великі гроші ростуть."

„І коли його тягло до краю, „де великі гроші ростуть“, то він не уявляв собі панського лінивого життя, гри в карти, п'ятик та розпусти; йому марилося рухливе заповідливе життя жидівського купця, гуртівника, торговця, що висилає десь кудись вози з великими купами якихось товарів, торгується із селянами, з робітниками, робить тижневі виплати соткам, тисячам людей, числить видатки, числить зиски, загалом числить, числить, числить..."

Франко підкреслив цими словами, як не можна краще, характер праці діяльної, енергійної людини. І коли потім поставить цю людину в ряди капіталістів-мільонерів і скаже їй виявляти ділову енергію, — кладе натиск не на зиски, тільки на працю, яка несе із собою те, що називаємо зиском великого капіталу.

Людині з такими мріями не до „либацького“ промислу. Ходити по багнах і збирати кінським хвостом ропу до коновки зможе бездумна й бездушна людина. Герш Гольдкремер задержався при либацтві довше тому, що зацікавила його ропа. „Його бистрий розум доміркувався зараз, що там далі в глибині мусить бути тої кипячки далеко більше, мусять бути великі стави та озера, коли з них, мов шумовиння з кипучого кїтла, стільки її підходить до гори."

Та його час ще не прийшов. Він покидає „либаня" й кидається у вир барішивничого життя, де тре-

ба йти пробоем, де можна дуже добре заробити, але де й життя можна покласти.

Сцени, виведені Франком на тлі життя й праці Жидів-баришівників, розкривають перед нами всю силу активності й проворности, яку мусить виявляти ця категорія людей, коли хоче вдержатися на верхні життя.

Тип баришівника — такий добре знаний усякому з галицьких ярмарків. Та не всякому відома широка організація баришівницьких компаній, ще менш впадає нам в очі їх організована праця, суперництво окремих компаній, боротьба за зиски, за терен праці — цілий окремий світ зусилля, змагання, боротьби, яка не спинається навіть перед злочинами, щоб удержатися при життєвих заробітках. Поет збагнув і цю частину жидівського-посередницького життя, та змалював на його тлі симпатичну постать баришівника Вольфа, якого життя мусіло, без сумніву, зазначитися злочином на чужій компанії баришівників, але який у відношенні до Герша Гольдкремера виявляє стільки людяности, майже батьківського сентименту й таку чесноту праведника, що його постать з Франкової повісти може служити зразком купецької-баришівницької чесноти у веденні ділових справ.

Цілий розділ взаємин Герша Гольдкремера з баришівником Вольфом Шпербером, головнож сцена ярмарку в Лютовиськах, написаний жваво, майже сензаційно, захоплює читача, приковуючи до себе всю його увагу.

Трагічна смерть Вольфа з усіми наслідками унеможлиблює Гершові продовжування баришівницького способу життя. Але автор передає в руки Герша

поважний маєток Вольфа, зароблений ним на ярмарку в Лютовиськах на спілку з Гершом і таким способом дає Гершові Гольдкремерові змогу замішатися ще в інший рід жидівського гешефту — в доставу будівельного матеріалу на будову касарень.

Змальовуючи цей рід праці й заробітку — доставництво, — поет розділює в ньому виразно світла й тіни. З одної сторони малює постать доставника Менделя Гарткопфа, що вів діла по старосвітськи: „Підплачував лісничих і лісних, щоб гляділи крізь пальці на те, яке і в якій кількості дерево він вивозить із лісу, хапав найбільші, найгрубші й найтяжші штуки, а за те старався щадити на платні робітникам та фірманам. Через те осягнув ті недогоди, що трачі помалу та кепсько різали, теслі недбало опрацьовували, а фірмани нерado возили дерево, опізнювалися, перевертали в дорозі, а нарешті майстри на місці мусіли занадто грубе та неотесане дерево обробляти наново — на його кошт. Таким робом він заплутався і брив чим раз далі, поки нарешті фірмани, доведені його шахрайствами до розпуки, не побили його.“

Цьому шахраєві-доставникові протиставить поет Герша Гольдкремера, який взявся спершу зарятувати побитого Мендела, потім перебирає Менделеву доставу й жениться з його дочкою. „Герман, узявши ведення діл у свої руки, пішов іншою дорогою (ніж Мендель), рахунки з робітниками та фірманам повирівнював, з лісними й злісними держав добрі зносини, але все держачися докладно контракту, на грубе дерево не лакомився, та пильнував, щоб воно було добре оброблене й звезене на час. По

кількох місяцях біганини, торгів і гризот він таки довів до того, що Мендлеві діла стали на чисто і з місячних обрахунків замість недоборів почали плисти гарні зиски.

Протиставлячи Герша Менделеві, автор нанизує на постать Герша Гольдкремера цілий ряд прикмет ділової людини великого жесту, яка розуміє, що до великих справ, треба заведення відповідного ладу, бо тільки на основах ладу й порядку можна сперти великі справи й дійти до значніших успіхів (зисків).

Що-правда в дальшій діяльності Герша Гольдкремера, як нафтового промисловця, ми не побачимо тієї солідності, того пошанування права й чужої власності. Тут на цьому місці автор змальовує нам Герша в ролі вихованка чесного міняйла Іцка й учня праведника-баришівника Вольфа. Ідеї, які ті два усвятили своїм життям, Герш продовжує, й волею автора доводить до упорядкування заплутаних справ доставника Менделя Гарткопфа.

На цьому епізоді Гершового життя кінчиться перша частина його життєвої кар'єри. Він міг провести мирно життя сільського міняйла й як Іцки розбитися в зимі на ломах скель і на леду, міг пройти бурхливим шляхом життя баришівника й одного дня втрачати, що попереднього заробив і знову дороблятися, покиб, як його вчитель Вольф, не загинув трагічно з рук ворогів, членів конкуренційної компанії баришівників. Міг урешті добувати долі шляхами Менделя-доставника, міг вдоволитися крамарством — словом, раз заробляючи раз утрачаючи, міг то менше то більше мирно, то менше то більше бурхливо проводити життя галицького Жида — купця, посе-

редника, підприємця... На перешкоді звичайному його життю стало знайомство із бориславською кипячкою. Кудиб не завели його інтереси — його увага в-одно звертається в напрямку Борислава, поки він не входить у новий світ — світ нафтового промислу.

Тут і кінчається та перша частина Гершового життя, життя пересічного галицького Жида. Починається нова доба в житті Германа (так він змінив своє ім'я з Герша, коли увійшов у взаємини із світом) — праці на услугах капіталу — того мотора світового життя в ХІХ і ХХ віках.

IV.

Відколи Герман Гольдкремер починає працювати в нафтовому промислі, він мусить поборювати безліку труднощів, яких немає в таких ділянках у інших краях, серед інших життєвих умовин. „Капіталіст, промисловець, — пише Франко, — Жид чи не Жид, ще й досі не перестав у Галичині бути диким звірем, на якого полювати вільно всякому, а особливо урядникові; вдерти з нього, докучити йому, перебити йому інтерес, завалити його податками та драчками, це одинокий рід промислової політики, яку вміють вести галицькі власти. Хто рветься до якого інтересу, починає якесь підприємство, той для них рівний ворогові, розбійникові, що каламутить їх спокій і завдає їм зайвої праці.“

Маючи це на увазі, Герман Гольдкремер, — і всі перші нафтові спекулянти, експлуататори-промисловці, ведуть у першому десятилітті нафтової гарячки політику пристосовану до відносин. Державних і автономічних урядовців підплачують і за ту ціну ведуть

безкарно й безконтрольно рабівничу господарку, „по жидівськи, поспішно, із занедбанням усяких приписів гігієни й обережності,“ хоч це коштує смерті тисячів робітників. „Під напором підземних нафтових джерел ями часто валилися, засипаючи робітників, що з них чимало гинуло в часі наглих вибухів джерела в киплячій; поліції і влади безпечности не було ані сліду. Жиди стали всевладними панами в Бориславі, задержували в тайні тисячні свої занедбання та злочини. Герш вів перед у тім скаженім танці і весь увійшов у спекуляційну гарячку.“

Ось так характеризує автор перші почини Герша, потім Германа Гольдкремера. Все в нього присвячене жадобі добування гроша, тим більше, що мав щасливу руку. Сліпе щастя веде його від успіху до успіху.

Але не тільки в перших роках своєї праці на нафтових теренах він не числиться з етикою й мораллю. Вже й у пізніших літах, коли він стає найсоліднішою фірмою, крезом не тільки нафтовим, але й восковим, ініціатором і майже власником що-раз то нових дестиларень, він затаює смерть робітника, залитого вибухом нафти, затаює смерть в огні цілого гурта робітників, спалених у кошарі, підпаленій його звироднілим сином Дувідком; в погоні за воском він каже гнати штольні під громадською толокою (підкрадається під чужу власність) і потім за кілька тисяч хабару дістає додатковий дозвіл зі староства на право копання воску під тією громадською толокою (залегалізовує крадіж і рабунок).

Словом, хоч Герш Гольдкремер — міліонер, найсильніший нафтовий капіталіст, хоч він і має великі жести (розмах, ризиківання капіталом і життям для

добуття великих успіхів) і працює не тільки для зиску, але й для виконування праці („хочби він і не бачив ніякої іншої цілі перед собою, а для самого діла, для оказання своєї сили й зручності він працює далі,“) — крізь усе його життя проходить червоною ниткою жидівське його розуміння ведення справ — без ніякої моралі, — обдурювання людей, підплачування урядовців — сторожів ладу й безпеки — і навіть злодійство — злодійство, що правда, у великому стилі (капіталістичне), для добування велетенських користей (підкрадання громади з воску).

Автор не змальовує у повісті цього характеру рівномірно, чи радше ця нерівномірність виявляється у змальовуванні самих вчинків Германа й у описі його особи, як промислового діяча. Від себе автор на кількох місцях говорить про Германа Гольдкремера так, що виводить його постать симпатично в порівнянні з іншими промисловими спекулянтами-Жидами. Малюючи його вчинки, дає йому змогу проявити як-раз усі вище зазначені неетичні, неморальні вчинки. Не згадую вже про те, що Герман заставляє працювати людей у ямі на дві зміни, по шість годин — значить дванадцять годин на добу, а при корбі вісімнадцять годин без зміни, не згадую про визиск під оглядом платні (за 18-годинну працю при корбі платить стількиж, що платять пани на лані при косовиці), — не підкреслюю цього окремо в некористь Германа, бо визиск сили робітника й використовування його під оглядом платні — це загальні признаки капіталізму (жидівського і нежидівського — галицького, як і світового), якими він держиться, яки-

ми добуває для себе ту таку характеристичну для капіталізму надвартість праці.

Як позитивні риси характеру Германа Гольдкремера підносить автор його велику рішучість, швидку децизію, його підприємчивість, розбірчивість, у інтересах, бистру орієнтацію і понад усе роботящість, незвичайну солідність у виконванні всього, що несе йому зиск і наживу.

Він, давній „либак“, ледве тільки заздрів першу шихту Прусака Домса, зараз орієнтується в корисності добування нафти, рішається на закупно нафтових теренів і забирається до копання нафтових шихт.

Коли замість нафти починає добуватися віск і різні промисловці, — нафтові спекулянти, — викидають його, та нарікають, що не мають з ним що робити, Герман магазинує свій віск, закуповує припаси воску від сусідів, будує для переховування воскових запасів нові магазини, не маючи ще певности, чи зможе використати цей новий продукт. Йому вистарчає 8 на 2 відсотки здогаду, що і з воском може таке статися, як з нафтою, щоб приготувлювати собі його маси для пізнішого експльоатування.

В будуванні нафтових дестиларень він стає душею цього діла. Те саме робить і з воском. Законтрактовує для себе бельгійського хеміка Ван Гехта, який винайшов спосіб чищення воску й приготування його до виробу свічок — і так він добуває для себе нові джерела праці й доходів. „Герман постарчав усьому, був скрізь, де насувалася яка трудність, і ще знаходив час лазити особисто по ямах та досліджувати при помочи спеціаліста геолога, спровадженого

зі Львова, де б можна надіятися багатших покладів воску. В тій ненастанній біганині, в тому напруженні всіх своїх духових і фізичних сил він почував те задоволення, що одно може заповнити життя живим змістом, а дати йому змісла і мету.“

В своїй повісті змальовує Франко ще один неодмінний рис капіталістичної господарки: конкуренцію.

Коли кількох підприємців стає до однакої праці, вони стають конкурентами і то з огляду на виконання тієї праці, як і з огляду на її збут. У Бориславі в перших десятиліттях (як це змальовано в повісті »Boa Constrictor«) конкуренція зазначається на першому полі: на полі добування як найбільшої кількості ропи й воску, при як найменшому вкладі гроша. Герман Гольдкремер, що відразу стає на певні ноги, є поза конкуренцією. Він іде вперед, без огляду на те, що роблять його конкуренти. Що-найвище в найвідповіднішому моменті закуповує початі й недоведені до успіху (добуття нафти або воску) шихти, копає в них спокійно десяток сяжнів у глиб і використовує те, чого не могли використати ті, кому забракло грошей, або відваги на повне ризико. Більш займається автор змальовуванням характеристики Германових конкурентів, — між іншим Іцка Цаншмерца, який уже п'ять років борикається із змінчивим щастям. То воно усміхається до нього, наповняє його ями кипячкою, то рівночасно не з одного то другого боку напускає на нього різні клопоти: то найкраща його яма завалиться, то робітники збунтуються, то конкурент підставить йому ногу.

На тлі конкуренційної боротьби змальовує автор усякі зусилля Іцка, щоб підривати Германа Гольд-

кремера. „Зосередивши раз усю гіркість своєї душі, всю свою ненависть на Германовій особі, Іцко дійшов до того, що метою своєї діяльності замість шукання зиску зробив майже виключно старання зробити як найбільше пакости своєму противникові. Він насилав шпівнів у його кошари й фабрики і про кожне найменше надужиття доносив безіменними листами до влади; збирав відомости про його домашнє життя і також уживав їх на ковання всяких сплетень. І в самім веденні нафтьярського діла він старався, як і де можна, підкопатися під Германа.“

Оцією характеристикою негативних рисів конкуренційної боротьби виповнює автор останню частину своєї повісті. Успіхи Германа Гольдкремера з восковою жилою під громадською толокою не дають спокою Іцкові. Він копає теж штольні в напрямку громадської толоки. І коли Герман натрапляє на що-раз нові поклади воску (добуває тисячі сотнарів цього продукту), Іцко натрапляє на скелю. Розбиває її динамітом. З браку гроша віддає всіх робітників крім чотирьох — два при корбі, а з двома він сам розсаджує динамітом скелю.

У підземеллі, на терені чужої власности, під громадською толокою — яку визискує один і хоче визискувати другий капіталіст, зустрічаються два конкуренти: Герман і Іцко. Герман, спровокований таємними підземними вибухами, Іцко, що ті вибухи сам спричинює.

Їх зустріч відбувається у хвили, коли динаміт розсаджує останню частину скелі й її відломами вбиває Германа. І рівночасно новий вибух пачки забутого динаміту, розшарпує Іцка.

Гинуть на терені конкуренційної боротьби два змії-удади — трагічною смертю, спричиненою їх бож-

ком, до якого обидва молилися — могутнім капіталізмом. Спричинник їх смерти той сам, що спричинник їх погоні за наживою, безупинної праці для зиску, — це той сам, що мотор конкуренційної заїлої їх боротьби — світовий »Boa Constrictor« нашого часу.

V.

Всі вище зазначені нерівности в характері й діяльності Германа Гольдкремера мають свою основу в подвійній редакції цієї повісті. Обговорювана мною досі повість — це друга й остання редакція, — яка і своїм укладом і характером зовсім відбігає від першої редакції повісті.

В обох редакціях тільки півтора початкових розділів з дрібними відхиленнями — в основі сходяться, все інше зовсім різниться. Можна сміливо сказати, що обидві редакції повісті »Boa Constrictor« — це дві окремі повісті.

Пригляньмося тому розходженню в обох редакціях повісті.

При другій редакції додано в першій частині повісті цілий великий розділ про життя Герша в баризівницьких колах (чого немає в першій редакції зовсім).

Справа т. зв. доставки будівельних матеріалів лежить у другій редакції в руках Менделя Гарткопфа, що веде її в розбишацький спосіб; Менделєві протиставить автор Герша Гольдкремера, який розплутує його інтереси діловим, солідним веденням справ.

У першій же редакції справа доставки будівельного матеріалу спочиває виключно в руках Герша, який

як-раз по грабіжницьки веде її й наживає на ній перші свої більші гроші.

Цілаж друга частина повісти — нафтові інтереси Германа Гольдкремера — змальована в обох редакціях зовсім відмінно.

У першій редакції немає ні сліду ніякої солідності Германа, навіть підкреслювана в другій редакції його роботящість зовсім інакше там виглядає.

Герман Гольдкремер у першій редакції — це звичайний хижак-бандит, що доробляється маєтку неетичними, нечесними засобами. Його шлях до маєтку встелений шахрайством, рабунком на платні й житті робітників, устелений трупами.

Замість діловою людиною, скупю на думки й слова, за те значною ділами, — як це змальовано в другій редакції, — Герман Гольдкремер у першій редакції являється нам раз хапчивим ненаситним спекулянтом, то знов смішним мрійником, який пригадується над долею жертв свого визиску.

Коли з одного боку, як спекулянт, він ні дрібкі симпатії до себе не всілі зродити, так з другого боку — як мрійник — він, мало сказати, не-симпатичний і незрозумілий, — він комічний і нахабний.

Немає в першій редакції мотиву конкуренції, немає постаті Іцка, поруч якої Герман виростає на ділового капіталіста. Сам Герман Гольдкремер виконує в першій редакції ролю Іцка, або радше Іцко Цаншмерц — у другій редакції виростає з ролі Германа з редакції першої.

Сильно виступає у першій редакції як діяльний чинник у повісти — родинний мотив, що в другій редакції усувається на дальший плян і являється майже неприродно звязаний із повістю. Постаті Германа, його жінки Рифки і сина Дувідка змальовані в першій редакції більш реально і правдоподібно, ніж у редакції другій.

Що-до самого Германа: неосвічений вуличник, далі помічник міняйла, потім либак, заробляє трохи грошей і береться до більшого гешефту: достави матеріалу. Не стає йому грошей, він жениться із стрічною дівчиною, яка мала дістати приданого 500 гульденів. Шахрайствами, обдурюванням і іншими звичайними в такому випадку засобами він доходить до маєтку 10.000 гульденів.

З тим береться до копання нафти. Визискує робітників, обдурює їх, грабує — словом, як починав, так і веде свої справи — п'явка в людському тілі, бандит — даремне, що один з перших бориславських Жидів-багатирів.

Оскількиб не той хоробливо-романтичний настрій, який веде його до пригадування над жертвами свого визиску, він бувби звичайним холодним, безоглядним спекулянтом-гешефтьєром, однаково на становищі міняйла, доставника, чи на становищі нафтярського багатиря-промисловця.

У другій редакції він переходить за сильну еволюцію від тогож самого вуличника, міняйлового помічника, либака через тверду життєву школу барисівника — до зовсім іншої людини, яким його бачимо в ролі Мендлевого порятівника, потім нафтярського промисловця.

Вже як помічник Менделя він видається нам, за солідний, як на своє темне минуле. А вже зовсім не гармоніюють з його походженням, з його минулим, з його освітою далші його вчинки в ролі нафтового мільонера-капіталіста. Певна річ — людина перероджується. Але до переговорів з хеміками, геологами, до ведення дестилярень, акційних спілок, то що — треба таки трохи більшої освіти, ніж науки слабого читання по гебрейськи, чого навчився Герш від свого опікуна міняйла.

Вже при самому читанні твору в другій редакції виринають ці сумніви. Але після перечитання обох редакцій повісті ця нерівномірність між першою й другою частиною Германового життя виступає в цілій силі.

Германова жінка Рифка (дуже блідо змальована) в обох редакціях однаково ненавидить чоловіка, однаково псує сина, сама зіпсована надміром багатства. Але коли в першій редакції вона „цілими днями сидить у мягкім вигіднім фотелі під вікном та дивиться на ринок; її лиця повні і віддуть, — очі колись чорні, блискучі і заманчиві, тепер втратили блиск і стали немов олов'яні, — голос понизився, згрубів, а рухи стали тяжкі й неворотні, людська жива подоба помітно тонула в надмірі мяса і товстости,“ — ми бачимо перед собою одну з тих випасених чужим хлібом, безповоротних, бездушних істот, які живуть, щоб їсти і їдять, щоб ще більш товстіти й ще більш непорухливими ставати, — словом бачимо паразита в людській постаті. І коли автор каже далі, що вона й „синові своєму передала те ідіотичне лінивство і ту тупість,“ можемо йому тільки притакнути що-до вірности малюнка.

Але коли вона в другій редакції говорить про „енергічну й самостійну натуру“ свого сина, коли вона фантазує з Дувідком „на тему розбоїв і вбійств“ і шепче про свого сина: „Рицарська вдача! Що за рицарська вдача!“ — вона уподобнюється до тих жидівських жінок із т. зв. „освітою,“ придбаною з читання сензаційних брукових романів, тих типових жидівських жінок, що своїми окликами подиву, захвату, своїм фальшивим, штучним ентузіазмом що найменш неприродні, коли не зовсім комічні.

А вже той Дувідко з другої редакції, що то на шестому році дре й ріже книжки товаришам і, побитий учителем, кінчить зараз же, як почав, своє шкільне виховання й освіту й далі остає в приватній науці, на руках своєї матери, при повному занедбанні його батьком, — той Дувідко, який юнаком нудьгує й філософує з батьком, що його „пре до якогось незвичайного діла,“ що він „хотівби видумати щось таке, чого досі ніхто не видумав, збудувати щось таке, чого ніхто не збудував, хотівби видумати чоловіка іншого, вищого понад те, що живе нині на землі, щоб він плавав у воді як риба, літав у повітрі як птах, щоб міг піднятися на місяць, на сонце, пролітати всесвітні простори як промінь,“ і — зараз же після того підпалює кошару з робітниками, щоб бачити, як вони будуть звідти втікати, — це тип ідіотичного, чи звироднілого, чи зблязованого „синка“ великого „галицького капіталіста-спекулянта,“ якому гроші перевернули все в голові. Автор хотів цю епізодичну постать достосувати до переродженої постаті його батька, але дібрав до того не зовсім відповідних фарб.

Оскільки більш природно змальований цей ідіот, син тупої Рифки, вихований нею в лінивстві й тупоті, коли він у першій редакції приїздить до батька й жадає від нього напрасно грошей, впивається та, проспавшись, кидається вночі на батька і душить його за горло, щоб забрати його гроші. О як він добре достосований — він, той символічний Германовий «Воа Constrictor» — до свого оточення, як вірно змальований неук, занедбаний батьком в освіті й вихованні, синок багатиря, розвезений, зіпсований ледащою матір'ю дикуна, злочинець, опришок!

VI.

Сказано: дві редакції — дві окремі повісті, з окремими, зовсім відмінними — одні від одних — типами.

Лишаючи на боці дрібні, епізодичні особи, докладно вже вище схарактеризовані, спинюся остаточно на постаті Германа Гольдкремера, героя повісті «Воа Constrictor».

Перша завязка тієї постаті — це була, на мою думку, безпосередня обсервація життя й людей у нафтовому басейні Борислава й околиці.

Маю враження, що автор відтворив вірно, реально те, що міг у 70-тих роках заобсервувати на ґрунті. Мрійництво Германа, — це може останки світогляду перших повістей Франкових — Петріїв і Добошуків, Захара Беркута, — це запевне останки начитаності Франкової в романтичній літературі.

Після тридцяти років підходить поет до того самого сюжету з іншим обсерваційним матеріалом, з іншим досвідом і світоглядом. На підкладі рабункової нафтової господарки галицьких спекулянтів-

Жидів виростає згодом могутня капіталістична індустрія, яка працює при допомозі чужого капіталу, силами закордонних фахівців.

На ґрунті того нафтяного промислу виростають і нові типи своїх „галицьких“ промисловців-капіталістів, що в де-чому вже відбігають від нафтових спекулянтів-грабіжників з першого десятиліття добування нафти. Не міг — в останньому десятилітті XIX віку — не добачати їх поет і, коли вертав після тридцяти років до сюжету своєї молодечої повісті, без сумніву, захотів покористуватися і новими своїми спостереженнями й новим життєвим досвідом. Ось тут треба шукати основ перетвореного типу Германа Гольдкремера.

А що-до мистецьких цінностей — можна прийняти за певність, що вплив натуралізму Золя, вплив письменників реалістів, як також еволюція Франка-письменника в напрямку реалізму заставляє його усунути з повісті, де він малює капіталістичну господарку на цьому шматку української землі, всі романтично-сентиментальні налетілості минулої доби.

Тим треба пояснювати собі окремих тип обох цих редакцій повісті, а в цих двох редакціях треба шукати всіх добрих і слабих сторін повісті «Воа Constrictor» у цьому вигляді, як Франко залишив її нам в остаточній редакції.

У Винниках

10-11 листопада 1927 р.

Додаток.

З огляду на те, що першого видання повісти »Boa Constrictor« не можна тепер дістати майже в жадній публичній ані шкільній бібліотеці, тим менше в приватних бібліотечках, подаю для порівняння з другим виданням короткий зміст цієї повісти на основі першого її книжкового видання з 1884 року.

„Boa Constrictor“ — у першому виданні.

Герман Гольдкремер приїздить до Борислава і тут замість, як звичайно, забратися до праці, підпадає під вплив споминів з давно-минулого часу.

Він нагадує собі перші дні свого життя в Дрогобичі — на передмісті Ланах, — згадує свою матір, згадує рік 1831 — рік лютування холери в Галичині, — коли то вмирає його мати й він сам перехороується.

Перед його очима пересувається хвилина, коли він вийшов із шпиталю й як забирає його до себе міняйло Іцик Шуберт. Із згадкою про Іцка перелітає Герман кілька років свого життя, коли то він їздив влітку з Іцком по селах, а в зимі вчився читати по жидівськи, — доки одного дня не привезено до хати потовченого, розбитого Іцка.

З невеличкими грішми, що їх одержав Герман після смерти Іцка з Іцкової спадщини, він іде до Борислава й тут займається либацьким промислом, при чому його капітали потроюється.

(Досі повість в обох редакціях майже не змінена. Але тут починається в обох редакціях повісти таке розходження, що вони стають майже двома окремими повістями).

Дальший хід думок Германа в першій редакції повісти — вказує нам, як він забажав розроблювати свій маєток доставою будівельного матеріалу, але трохи не закопує в цьому інтересі всіх своїх грошей. Припадкова зустріч на вулиці з дівчиною, яка має дістати 500 золотих віна, врятовує його від матеріальної катастрофи. Він жениться без надуми з тією дівчиною — Рифкою — й її грішми доводить до щасливого кінця розпочату доставу та побільшує сильно свій і жінчин капітал.

Як давнього нафтяного либака тягне Германа в-одно до Борислава. Тут він дізнається, що Прусак Домс почав копати нафту. Герман Гольдкремер і за ним інші Жиди кидаються на бориславські терени, викупувають їх від задурманених селян та починають копати кипячку. Перші роки Германової праці в Бориславі на нафтових теренах — це час спекуляційної гарячки, коли він намагається за всяку ціну, коштом майна й життя інших людей дійти до маєтку. За той час занедбує він зовсім родинні справи й не спостерігається, як ледащіє його жінка, як виродом (тупим, злобним ідіотом) виростає його син Готліб. Коли він усе те доглянув, було вже запізно направляти лихо, треба було миритися з ним, і, яко змога, облекшувати його.

Думки Германа Гольдкремера вриваються, бо одчиняються двері й входить як-раз його син Готліб та жадає від батька грошей. Автор змальовує нам неприємну сцену, як син жадає грошей, батькож, хоч

злякався вигляду й голосу сина, — відмовляє йому, та, побачивши дикий вираз в очах сина, починає його лаяти. При обіді, на який йдуть обидва — батько із сином, — Готліб впивається й засипляє під впливом алкоголю.

З полудня Герман іде до своїх ям. Його увага спиняється на нужденному вигляді робітників. Під впливом схвилювання власної душі він розніжується й починає роздумувати над долею ріпників. Тут і там входить з ними в розмову. Коло одної ями, що з неї давніше добували кипячку й коли її вичерпали, залишили, а тепер Герман казав її наново копати в надії, що докопається в ній воску, — він задержується як-раз у ту хвилину, коли витягають з ями кібель і з нього визирає почорніла трупяча голова та кости людини, що впала давно вже в яму, перележала в ній довго та зовсім розложилася. Ріпник Матій, що незабаром виходить з ями, заявляє, що це труп ріпника Івана Півторака, який перед двома роками загинув без сліду. Він пізнав це по перстені. Звістка про це, що віднайдено кости Івана Півторака, схвилює найбільш Германового вірника, ще й коли він бачить, що в душі ріпника Матія відразу зароджується підозріння, що смерть ріпника Півторака — це вірникова справа. Те підозріння Матія угрунтовується, коли Матій дізнається від Германа Гольдкремера з його касових книг, що перед двома роками вірник як-раз у тиждень по „Покрові“ виплатив Іванові гроші за цілий квартал, складані Іваном на викуп свого проданого ґрунту і тогож таки дня Іван пропав. Але Матій рівночасно усвідомляє собі, що не зможе доказати на суді вірникової провини.

Настає ніч. Герман Гольдкремер, який проти свого звичаю випив сьогодні після вечері забагато вина, попадає в підхмелений стан, розміряний настрої. Він починає маячити про „долю“ про „щастя“ і серед фантастичних мрій засипляє. В ночі приходить до його кімнати син, кидається на нього й починає душити його за горло, жадаючи грошей. Герман визволюється з рук сина, який падає тепер на землю в су-дорогах і розбиває собі голову.

Під впливом найбільшої життєвої невдачі, — яку взагалі може мати людина, — зрозуміння того, що рідний син хотів батька задля грошей задушити, — Германові розяснюється багато інших річей. Він розуміє тепер ясно все своє життя — безнастанну погоню за грішми й усе прокляття з приводу тієї жадоби гроша. Усвідомлює собі далі й те, що така сама жа-доба гроша довела його вірника до вбивства ріпника Івана Півторака. Він іде під хату ріпника Матія й підслухує там розмову Матія з Івановою жінкою. Коли, після розмови з Півторачихою Матій виходить з хати, Герман, зворушений долею нещасної вдовиці, кидає їй крізь вікно пригорщу срібняків.

На цьому й кінчиться повість «Boa Constrictor» у першому виданні; продовженням її являється друга Франкова повість „Борислав сміється“, яка після перечитання повісти «Boa Constrictor» у другій редакції стає в багато місцях зовсім не консеквентною й декуди навіть незрозумілою.

А. К.

Від видавництва.

Пристаємо до видавання характеристики окремих творів українського й світового письменства, щоб відповісти запотребуванню нашої шкільної молоді й тих наших громадян зпоміж селянства й робітництва, що хотілиб шляхом самоосвіти опанувати один з визначних чинників сьогочасного культурного життя — письменства.

Наші характеристики — це не будуть праці, якими можнаб заступити читання окремих творів, — ні, вони мають стати помічним засобом для кращого зрозуміння письменських творів і для закріплення в пам'яті того, що пройшло в душу людини після перечитання мистецького твору.

Хто хотів-би прочитати одну з наших книжечок в тій цілі, щоб увільнитися від читання обговорюваного в ній мистецького твору, нехай краще не бере її в руки.

Книжечки ці можуть сповняти подвійну роль: можуть зацікавлювати читача до перечитання обговорюваного твору в оригіналі і друге — після перечитання твору — можуть дати змогу читачеві зрозуміти його вірно.

Врешті для школи моглиб ці характеристики сповнювати роль матеріалів до читання критичних творів, характеристик творів, літературних оцінок окремих творів, характеристик письменників — то що

На редактора цього видавництва запрошено Антона Крушельницького. В перших книжечках друкуємо такі його праці: оцінку твору Франка „Boa Constrictor“ — у першій, а в другій оцінку творів Франка „Борислав сміється“ і „Бориславські оповідання.“

Замовляти можна книжки у товаристві „Просвіта“ у Львові, Ринок 10/II.

Видавництво „Самоосвіта“

1-00

Багато ілюстрований популярно-науковий і літературний журнал видається Товариством „Просвіта“

під назвою

„ЖИТТЯ і ЗНАННЯ“

На рік вийде 12 чисел. — Кожне число по 32 великі сторінки.

Журнал подає знання з різних галузей науки й життя і весь матеріал ілюструє багатьома образками й фотографіями. — Журнал служить самоосвітнім цілям. — Журнал надається до грімкого читання. — Журналом можна дуже добре послуговатися при влаштуванні рефератів, викладів і лекцій.

Передплата виносить: на рік —
18 зол., на 6 місяців — 9 зол.
:: на 3 місяці — 5 золотих. ::

Поодиноке число коштує 1.80 зол.

Оказові числа замовляти за надісланням 2 золотих, грішми або поштовими марками.

~~~~~
Адреса Редакції і Адміністрації:
Львів, Ринок ч. 10/II., Т-во „Просвіта.“